

КРИТИЦИЗМ ЮРІЯ ЛАВРІНЕНКА: СТАНОВЛЕННЯ МЕТОДУ

Анотація. У статті розглянуто взаємодію політологічного, історичного начал в становленні критичного методу Ю.Лаврінченка. Показано, що публіцистичні праці цього діяча виявляють загальні закономірності пізнішого розгляду ним літературно-мистецьких фактів.

Ключові слова: публіцистичний метод, фрейм, сценарій.

Аннотация. В статье рассматривается взаимодействие политологического, исторического начал в становлении критического метода Ю.Лавриненко. Показано, как в публицистике этого деятеля проявляются общие с его дальнейшей литературной критикой закономерности подходов к литературно-художественным фактам.

Ключевые слова: публицистический метод, фрейм, сценарий.

Summary. The article examines a political, historical cooperation in building of critical method of J. Lawrynenko. Author shows a conformation further of publicize in the role of the Lawrynenko's literary criticism method.

Key words: publicist method, frame, scenario.

Актуальність статті зумовлена дефіцитом сучасних напрацювань у полі вивчення критичних методів еміграційних літературознавців. Метою вважаємо розгляд взаємодії політологічного, історичного начал в становленні критичного методу Ю.Лаврінченка, а також простеження семантики літературно-критичного методу діяча.

Під час перебування в ДіПі-таборах Західної Європи Ю.Лаврінченко працював переважно як публіцист, майже не звертаючись до літературознавства. Водночас цей період діяльності є досить промовистим щодо його критичного методу, оскільки відкривав діячеві відповідні світоглядні, філософські контексти, у яких, уже будучи громадянином США та повернувшись у літературний процес, витворюватимуться сценарії його літературно-критичних виступів.

Ю.Лаврінченко відводив публіцистиці велику суспільствотворчу та культурогенну роль. У листі до Р.Рахманного він писав: «Я розрізняю публіцистику як жанр літератури, від журналістики, як постачальника вісток, інформації, – хоч межа між ними умовна. ...Публіцистика користується цілим арсеналом всіх галузів культури, науки, мистецтва, але не зливається з ними. Публіцистика – дитина грізних, великих кризово-переломних епох, коли вона незамінна, як войовничий рятувальник новонародження перед замахами старих чортів. Росія має Герцена, на Заході – Еразм Роттердамський, Свіфт, Дефо, Вольтер, Руссо, Дідро, Бомарше (ба навіть К.Маркс і Енгельс включно з їхніми нестраними «капіталами» належать до публіцистів). У нас чи не найкращими публіцистами були Куліш П., М.Драгоманов, Іван Франко, ну і Леся Українка. Але публіцистика була для них не основною професією, а радше щось, як «парттайм». Як зрештою і в усіх інших укр. публіцистів» [7].

Отже, на думку Ю.Лаврінченка, публіцистичний метод передбачає відгук персональної свідомості на колосальну переорганізацію європейського суспільства та – в цьому просторі – українського. З'ясуємо методологічні особливості цього підходу на прикладі публіцистичного циклу «Україна

– Схід». Статті під такою загальною назвою друкувалися з травня по грудень 1949 р. в газеті «Українські вісті» (Новий Ульм). Опірні фрейми циклу виглядають таким чином:

*Стаття 1. Кілька слів про терміни:

1) ідея («нерозривна єдність об'єктивної зумовленості і суб'єктивної та збірної волі, що впливає на хвилі закономірності», відбиває інтегральну силу і життєздатність народу, «плян-образ» нації в її внутрішній і зовнішній історичній динаміці», відбитий у її духовності, або культурі);

2) «національна свідомість» (складається з акультурної, що подає етнографічно-племінну прикмету народу, та культурної свідомості, що дає підставу для інтеграції з іншими народами);

3) національна культура (стремить одночасно до психіки й життєвих інтересів народу та до сприйняття чужої культури).

*Стаття 2. На зорі східноєвропейського відродження:

4) Схід («це ані Захід, ані Азія. Це окремий складник великого середземноморсько-європейського культурного круга, що веде свій початок від античного світу і стародавніх греків» [4]);

5) Україна (один із основних складників Сходу, «національна трагедія України – це трагедія всієї підімперської Евразії» [4], ідейний початок сучасного Сходу – у великокнязівському київському періоді);

6) міг святого Андрія (апостол Андрій благословив Київ як конструктивний центр християнського Сходу);

7) національна ідея (українцям не вистачало «почуття внутрішньої історично-культурної суверенності, ...свідомості єдності навколо свого спільного суверена, що його треба спільно творити й визнавати і що він один тільки й міг би забезпечити важливі для України простори сходу від сторони і руїницьких для нього сил» [4].

*Стаття 3. У «мертвому домі» провідної верстви імперії:

9) російська імперія (постала на привласненні старокиївських та козацьких державотворчих ідей

українців, відкинувши саму її сутність – синтез європейського та азіатського елементів; натомість провела поверхову європеїзацію своєї «космополітично-кочової велетенської провідної верстви», що призвело до кристалізації політичної стратегії імперії щодо народів Сходу, яка працює й тепер: поневолення їх аж до колонізації [6]).

*Стаття 4. Біля джерел:

10) духовна культура Сходу в новій історії України (Г. Сковорода, П. Юркевич, І. Котляревський, М. Гоголь, Т. Шевченко, кириломефодіївці та й Ф. Достоєвський, «що в його літературному генії вмістилась уся містерія трагедії боротьби двох світів Сходу: Києва і Москви, Європи і Азії» [2]; лінія української духовної культури від 18 ст. перервалася з руйнацією Кирило-Мефодіївського братства та смертю П. Юркевича, що й зумовило фатальну розв'язку національно-визвольних змагань 1917–1920 рр.).

*Стаття 5. Культурний епігонізм і 1917 рік:

11) культурний епігонізм (за Т. С. Еліотом, *провінціалізм часу* (просвітяни-народники на чолі з Б. Грінченком, які замкнулись у своїй ситуації, відкинувши контекст Сходу, слов'янства та світу) та *провінціалізм простору* (соціалісти-просвітяники разом із М. Драгомановим не бачили в Україні власних європейських основ росту, скеровували її до визнаних форпостів суспільного прогресу в Європі; українська інтелігенція вийшла на початок ХХ ст. культурно несамостійною; це слід розцінювати як основну причину відсутності активної української ідеї в 1917–1920 рр., її оперування пропагандистськими ерзацами, невисловлюваними натяками тощо).

*Стаття 6. Від Дніпра до Ельби – від Андрусова до Ялти:

12) Захід (політичний та культурно-історичний світ, що стоїть в альтернативі до російської імперії, а водночас постійно шукає та використовує в ній силу, що здатна впоратися з потужним відродженським потенціалом Сходу (в тому числі з Україною), не бажаючи бачити його рівнозначним собі);

13) Європа (роз'єднана, втратила здатність глибокого критичного осмислення себе, приспана віковою традицією сліпої інерції; через це не здатна бачити актуальних змін світу: «справжнього інтересу і вникнення в східні процеси на Заході нема, бо нема розуміння того факту, що центр світу сьогодні є скрізь»; «Європа мусить знайти себе як цілість (західню, східню і західньо-східню) або зникнути як історичний твір» [3]).

*Стаття 7. В шуканні власного обличчя:

14) «Азіатський ренесанс» (1917–1930 рр., коли Україна нарешті змогла духовно, вербально, дієво й особистісно висловити зміст власної національної ідеї; поширення Європейського Відродження на нові східні території).

*Стаття 8. Парадокси історичного невігластва:

15) «СССР» (новітня версія російської імперії, характер якої полягає в самознеособненні, коли

росіяни позбавлені засобів виразити власне, російське начало, постійно неусвідомлено змішують його з чужим і сприймають як своє; вона не може зрозуміти й прийняти власної націо-етнічної природи, через це дивиться на себе чужими очима й не здатна оформити політичну концепцію усього Сходу «в його специфічності й приналежності до цілої Європи» [5]).

На нашу думку, наведені фрейми-«образи» (М. Мінський) разом виражають прикметну тенденцію подальшої інтелектуальної діяльності Ю. Лавріненка, яку загалом можна назвати *концептуалізацією семантичної перспективи даних* (образи, символи, фрейми тощо) або *експлікацією концептуального вибору культурної свідомості*.

Сам по собі кожен перерахований елемент системи фреймів не становить собою відкривачу інформацію чи нову пізнавальну сутність. Категорії Сходу, Заходу, імперії, свідомості, ідеї, відродження тощо мають під собою величезний масив студій, зокрема, соціологічних, історичних, культурологічних. Так, у першій статті автор використовує ідею К. Ясперса про акультурну та культурну свідомість, котрі в діалектичній єдності витворюють феномен національної свідомості, далі – веде мову про еллінський ґрунт української національної свідомості та культури, який уже було зрезоновано в поетичному та есеїстичному наробку представників Празької школи [10]; активно експлуатує поняття «азіатського ренесансу», запроваджене М. Хвильовим у якості центального культурогенного знаку суверенної Української держави [9, с. 810–815], підбудовує архетипом «умирання-воскресіння», властивим колективному безсвідомому кожного народу, свою тезу про почергові відродження, якими прикметна українська історія.

Зрештою, цілий авторський текст є концептуальним утіленням ідеї українця за вибором В. Липинського, який ще в 1925 р. доводив, що цивілізаційним покликанням України є інтеграція у її власному просторі моделей життя Сходу та Заходу: «Під гаслами повного знищення одного або другого пов'язані всі моменти нашого занепаду; а з їхнім гармонійним співіснуванням пов'язані моменти нашого розквіту, нашого існування як незалежної нації, що має власну індивідуальність» [Цит. за: 1, с. 13].

Послугуючись цими понятійно-образними квінтесенціями думок та уявлень окремих людей чи цілих поколінь у власних текстах, Ю. Лавріненко знімає (чи обходить наголосом) поверхневий рівень їхньої семантики, на якому зібрані найбільш упізнавані щодо позначуваної ними ситуації її риси та прикмети («*семантичні інваріанти*»), оприсутнені в концептуалізаціях інших мислителів. Натомість на нижчому рівні фрейму завжди існують лакуни для поміщення нових деталей чи конкретизацій, задля ідентифікації яких пам'ять і зберігає фрейми. «Концептуальний процесор, – писав Р. Шенк, – використовує

незаповнені місця для пошуку певної інформації в реченні чи в більшій одиниці розмислу, корисній під час їхньої конкретизації» [Цит. за: 11, с. 66]. Інформація, що потрапляє сюди, розширює та змінює фрейм, на горішньому рівні семантики якого тепер з'являється відбиток нового інтелектуального досвіду. Таким чином, фрейм сприяє реалізації нової «точки зору» [Цит. за: 11, с. 66].

На нашу думку, тут є відповідь на питання, чому Лаврінєнкова думка, котра нерідко вибухає та кристалізується як чуттєво-інтелектуальна реакція на подразнення чийось образом, поняттям, вербальним маркером ідеї, не викликає відчуття вторинності її існування щодо умовно прецедентного літературного чи загальнокультурного знаку.

Свідомість цієї особистості, обертаючись у просторі філософських, культурно-історичних, етно-національних концептів та конструктів, *розповідає інакше* (за висловом П. Рікера [13, с. 3]) про «Україну» й «Росію», «Схід» та «Захід». Ми не випадково взяли в лапки останні слова. Метод критика полягає в тому, щоб культурні знаки подолали статичність змістоформи та явилися сприймаючій свідомості в якості умов «доброго розуміння та повного осягнення... нарративного формування власної ідентичності» [13, с. 3].

«Європа» в концепції циклу «Україна – Схід» є полем, що породжує й утримує в собі складну семантику ідентичності, для розуміння якої Схід і Захід становлять ключову проблематику єдності: «...у всій своїй циклопічній різноманітності Європа одна – від Бордо до Владивостоку і навіть від Владивостоку до Нью-Йорку» [3]. Слабкість і сила української ідеї полягає в покладеності в неї ідеї Сходу як чинника існування Європи, нею ж (Європою) поневажуваного й відсторонюваного.

Ю. Лаврінєнко пропонує свій варіант прочитання Європи, а за ним – і України в аспекті її духовної історії. П. Рікер писав про необхідність піддавати такому критичному прочитанню найважливіші події історичної спільноти, «щоб вивільнити заряд сподівання, який вона несла та якого зрадив подальший перебіг історії» [13, с. 3].

Таким чином, ідеться про розуміння, яке, за П. Рікером, слід назвати *способом буття*, «котре існує, розуміючи» [12, с. 10]. І, безперечно, при такому підході критичний метод Ю. Лаврінєнка виказує характеристики герменевтичної моделі літературознавства.

Історико-культурологічне знання постає в образі *переосмисленої історії*, нової (квазі)логічної моделі історичних пресупозицій у Європі, яка (модель) для Ю. Лаврінєнка і становить позицію для прямого спостереження за культурним та, зокрема, літературно-мистецьким контекстом в Україні. Прецедент ідейно-культурологічного осмислення іманентної присутності в гуманітарному тексті історичного «задзеркалля» створив А. Еткінд; його думку концептуально розгорнув І. Смирнов, який назвав тексти «подвійною субституцією, котра трансцендує трансценденцію,

впроваджуючи мету, не передбачувану її умовою» [15, с. 488]. Якщо текст тлумачить дійсність, що розгортається в часі, то вже цим самим він імплікує в собі можливість бути перетлумаченим іншим текстом, котрий висуває історію та її і належить. «Вона (історія. – Т. Ш.) ловить світ у сітку текстів. Історія стає світовою, бо трансцендування трансценденції не знає жодних кордонів: ані національних, ані жанрових, ані персонально-авторських. Текст не відкладає (*différance*) означування (як це думалося Дерріді в «*De la grammatologie*», Paris, 1967), він знаходить у наступному тексті свою онтологію, він перетворюється в ньому на те, чим він є і чим обтяжений, – на феномен історії» [15, с. 489].

Саме так – у якості іманентності гуманітарної свідомості – ми тлумачимо недискретну історичну тенденцію наукового мислення Ю. Лаврінєнка. Як зазначає М. Раєн, «історія є могутнім аналітичним інструментом, оскільки ставить всі наші здогади щодо значення на твердий ґрунт» [16, с. 159]. Наголосимо, ідеться не про перенесення низки фактів історії до власного тексту, а про олітературнення історії, коли вона стає феноменом літературного дискурсу. І в цьому аспекті метод критики українського інтелектуала імплікує в собі елементи неорієнізму та феноменології. «Людина, яка належить своєму періоду, – носій неповного знання про час усієї культури, тобто теоретик, який підставляє на місце цілого ту частину, котру він персоніфікує, точніше, частиною котрої він виступає сам» [15, с. 7]. Ця думка потверджувальна щодо характеру панівних смислів критики нашого діяча. Про це свідчать наші власні розважання про семантику критики Ю. Лаврінєнка, міркування Б. Рубчака про характер його мислення [14], фактуальність власних Лаврінєнкових праць, де промовляють голоси документів, спогадів, очевидців його доби тощо. «Загублене п'ятиріччя 1917–1922 треба нам рятувати документальною реконструкцією подій», – зазначає автор есе «На шляхах синтези клярнетизму» [8, с. 10]. Проте документальність у Ю. Лаврінєнка повсякчас – це видобування з факту чи документу його літературної субстанції, котра сприймається в тому чи тому літературному модусі, найчастіше, – у романтичному. Прикладами виповнене вже згадане есе «На шляхах синтези клярнетизму», книжка «Павло Тичина і його поема «Скворода» на тлі епохи», матеріали та думки до 200-ліття з дня народження В. Каразіна, скрипти радіопередач, підготованих для радіо «Свобода», статті «Література вітаїзму», «Література межової ситуації» та інші праці.

Фактуально-документальний зріз текстів зумовлений теперішнім авторським баченням проблеми в цілому, але, свідомо претендуючи на об'єктивність (гарантією цього слугують залучені дані історії), воно все ж є внутрішнім, іманентним, породженим особистими інтенціями. Відтак факти опосередковуються уявою, постаючи постільки перед сприймаючою свідомістю, поскільки й пе-

ред авторською, у фігурально-тропеїчних шатах. Можна сказати, «під прикриттям раціональних доказів ховається ірраціональна інтенційність» [15, с. 503].

Таке студіювання когнітивних засад літературно-критичного методу буде продуктивним у подальшій розробці питань теорії літературної критики.

Література

1. Гнатюк О. У себе, а не «між Сходом і Заходом» / Оля Гнатюк // Критика. — 2005. — Ч. 1 — 2 (87 — 88). — С. 13—15.
2. Дивнич Ю. [Лавріненко Ю.]. Біля джерел [Стаття четверта з циклу «Україна – Схід»] / Юрій Дивнич // Українські вісті (Новий Ульм). — 1949. — Ч. 46. — С. 3.
3. Дивнич Ю. [Лавріненко Ю.]. Від Дніпра до Ельби – від Андрусова до Ялти [Стаття шоста з циклу «Україна – Схід»] / Юрій Дивнич // Українські вісті (Новий Ульм). — 1949. — Ч. 78. — С. 3.
4. Дивнич Ю. [Лавріненко Ю.]. На зорі східноєвропейського відродження [Стаття друга з циклу «Україна – Схід»] / Юрій Дивнич // Українські вісті (Новий Ульм). — 1949. — Ч. 43. — С. 2.
5. Дивнич Ю. [Лавріненко Ю.]. Парадокси історичного невігластва [Стаття восьма з циклу «Україна – Схід»] / Юрій Дивнич // Українські вісті (Новий Ульм). — 1949. — Ч. 97. — С. 3.
6. Дивнич Ю. [Лавріненко Ю.]. У «мертвому домі» провідної верстви імперії [Стаття третя з циклу «Україна – Схід»] / Юрій Дивнич // Українські вісті (Новий Ульм). — 1949. — Ч. 44, 45. — С. 3, 3.
7. Лавріненко Ю. Лист до Р. Рахманного від 18. 4. 1972 р. / Лавріненко Юрій // Jurij Lawrynenko Papers. — Series I: Correspondence. — Subseries 1: Correspondence with Individuals. — Box 8, folder 9. — Rare Book & Manuscript Library of Columbia University Butler Library.
8. Лавріненко Ю. На шляхах синтези клярнетизму / Юрій Лавріненко. — [Б. м.] : Сучасність, 1977. — 64 с.
9. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження : Антологія 1917— 1933 : Поезія – проза – драма – есей / Юрій Лавріненко ; [упоряд., передм., післямова Ю. Лавріненка ; післямова Є. Сверстюка]. — К. : Смолоскип, 2004. — 992 с.
10. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури / Євген Маланюк // Маланюк Є. Книга спостережень : ст. про літ. — К., 1997. — С. 85—141.
11. Минский М. Фреймы для представления знаний : [пер. с англ.] / М. Минский. — М. : Энергия, 1979. — 152 с.
12. Рікер П. Сам як інший / Поль Рікер. — К. : Дух і Літера, 2002. — 456 с.
13. Рікер П. Яким має бути новий етос Європи? / Поль Рікер // Критика. — 2005. — Ч. 6 (92). — С. 2—4.
14. Рубчак Б. Переміщене серце / Богдан Рубчак // Критика. — 2008. — Ч. 10/11. — С. 32—34.
15. Смирнов И. Мегаистория. К исторической типологии культуры / Игорь Смирнов — М. : Аграф, 2000. — 544 с.
16. Literary Theory: an Antology / M. Ryan. — Blackwell Publishing, 2004.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2011